

Александар Крстић
Историјски институт
Кнез Михаилова 36/II, Београд, Србија
aleksandar.krstic@iib.ac.rs; albited@gmail.com

**АКТ СРЕМСКИХ ЖУПАНИЈСКИХ ВЛАСТИ
О ИСТРАЗИ ПРОТИВ ДЕСПОТА ЂОРЂА И ЈОВАНА
БРАНКОВИЋА И ЊИХОВИХ ФАМИЛИЈАРА
(ВРДНИК, 22. АВГУСТ 1497)***

Апстракт: Рад представља критичко издање акта сремских жупанијских власти од 22. августа 1497. године, поводом тужбе Петра Гереба од Вингарта, судије краљевског суда, против деспота Ђорђа и Јована Бранковића и њихових фамилијара. Према тужби, Димитрије Позоп, надзорник двора српских деспота у Купинику, и кастелан Јарка Дамјан Белмужевић су са деспотовим фамилијарима и кметовима у Силбашу, поседу Гереба, убили сина војводе Елезке. Осим тога, кастелан Ирига Вук Колаковић је са деспотовим људима и по њиховом налогу опустошио посед Арпатарло (Руму). Одговарајући на налог палатина Стефана Запоље, власти Сремске жупаније спровеле су истрагу и потврдиле веродостојност тужбе. Документ је значајан због тога што садржи податке о поседима и службеницима српских деспота у Срему крајем XV века, као и о сукобима које су деспоти, попут других угарских великаша, имали са својим суседима. У српској историографији је овај до сада необјављени документ познат дуже од једног века, али је у његовој инетерпретацији и датовању учињено више крупних грешака. Између осталог, кастелан Јарка погрешно је навођен као Дамјан Велможовић. Извесно је у питању неки непознати члан истакнуте породице Белмужевић.

Кључне речи: деспот Ђорђе Бранковић, деспот Јован Бранковић, Димитрије Позоп, Дамјан Белмужевић, Вук Колаковић, Петар Гереб од Вингарта, Ириг, Јарак, Купиник, Рума.

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту МПНТР Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. број 177029).

Документ који објављујемо, настао поводом једне неславне епизоде са краја XV века, садржи значајне податке о последњим деспотима из куће Бранковића, њиховим поседима и службеницима у Срему, као и о њиховим односима са другим великашима у Угарском краљевству. Он показује да су деспоти Ђорђе и Јован управу над својим градовима у Срему поверавали Србима. Одговарајући на налог угарског палатина Стефана Запоље од 2. августа 1497. године, поджупан и племићке судије Сремске жупаније су га 22. августа известиле о спроведеној истрази поводом тужбе Петра Гереба од Вингарта, судије краљевског суда, против деспота Ђорђа и Јована и њихових фамилијара због тешког насиља и пустошења поседа тужитеља. Према тужби, Димитрије Позоп, надзорник двора српских деспота у Купинику, и кастелан Јарка Дамјан Белмужевић су са деспотовим фамилијарима и кметовима у Силбашу око 6. маја 1497. године убили сина извесног војводе Елезке. Осим тога, кастелан Ирига Вук Колаковић је са деспотовим људима и по њиховом налогу око 24. јула исте године опустошио посед Арпатарло (Руму). Истрага Сремске жупаније из средине августа 1497. потврдила је веродостојност тужбе, али даљи развој догађаја у овом спору није познат.¹

Колико је нама познато, овај документ је први користио мађарски историчар Деже Чанки, обрађујући средњовековну Сремску жупанију у другом тому свог капиталног дела *Историјска географија Угарске у време Хуњадија*.² Од српских историчара, на исправу сремских жупанијских власти први је обратио пажњу Алекса Ивић, који је веома сумарно саопштио њен садржај у својој *Историји Срба у Угарској* (1914), а потом исто поновио у *Историји Срба у Војводини* (1929).³ У раду посвећеном српским деспотима из породице Бранко-

¹ Исправа се чува у Мађарском националном архиву у Будимпешти: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL-OL), Diplomataikai levéltár (= DL) 20598.

² Доносећи податке за Ириг, Чанки цитира навод из документа о иришком кастелану Вуку Колаковићу – D. CSÁNKI, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II, Budapest 1894, 232.

³ А. Ивић је навео да су 1497. године деспотови људи, иришки кастелан Вук „Голаковић“ и кастелан Јарка у Срему (кога не именује) напали поданике грофа Петра Гереба од Вингарта и починили разна насиља, што је довело до судске парнице. Иако је констатовао да се Ђорђе Бранковић у овом документу наводи са деспотском титулом, Ивић је сматрао да се он замонашио претходне године – А. Ивић, *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем (1459–1690)*, Загреб 1914, 26; исти, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 39.

вић у Угарској, Душанка Динић-Кнежевић је знатно детаљније прене-ла садржај овог акта.⁴ Међутим, она је при том начинила више круп-них грешака у датовању⁵ и интерпретацији документа. Погрешно је навела да су се сремске жупанијске власти жалиле судији краљевског суда Петру Геребу од Вингарта на деспоте и њихове фамилијаре и од Гереба тражиле да пошаље једног или двојицу својих људи да спр-веду истрагу и да их о томе обавесте. Заправо, Петар Гереб је био ту-житељ, а власти Сремске жупаније су по палатиновом наређењу спровеле истрагу! На крају, Динић-Кнежевић је презиме Дамјана, деп-спотовог кастелана Јарка, погрешно прочитала као Велможовић уместо Белможовић, тј. Белмужевић.⁶ Користећи закључке Душанке Ди-нић-Кнежевић, више српских историчара је потом помињало овај спор и његове актере у својим радовима.⁷ Због значаја документа с

Душан Поповић и Рудолф Шмит нису искористили Ивићеве наводе о овој парници, већ само податак о Вуку Колаковићу као кастелану Ирига који је саопштио Д. Чанки – Д. ПОПОВИЋ, Војводина у турско доба, *Војводина I. Од нај-старијих времена до Велике сеобе*, Нови Сад 1939, 158, 170; Р. ШМИТ, Средње-вековни градови у Војводини, *Војводина I*, 306.

⁴ D. DINIĆ-KNEŽEVIĆ, Sremski Brankovići, *Istraživanja* 4 (1975) 5–47, str. 35, 44.

⁵ Д. Динић-Кнежевић наводи да је писмо власти Сремске жупаније наста-ло 1. уместо 22. августа 1497, те да су људи српских деспота „крајем јуна“ исте године напали Силбаш, а то се према подацима из документа десило око 6. маја. Њен навод да се напад на Арпартарло догодио 24. јула такође није сасвим у складу са оним што пише у документу, наиме да је то било „око празника Свете Марије Магдалене,“ дакле око 22. јула – D. DINIĆ-KNEŽEVIĆ, Sremski Brankovići, 35.

⁶ Несумњиво је да се Дамјан презивао Белмужевић, а не Велможовић. На-име, почетно В у речи *Belmosowigh* написано је на уобичајени начин, исто као у речима *Beati, Beate, Buda* на четири места у тексту исправе. У угарским доку-ментима у којима се помиње војвода Милош Белмужевић, његово презиме је транскрибовано веома слично: *Belmosewyth, Belmosowyth, Belmosewych, Belmosa-wjđ, Belmosawyth, Belmostwyth*. О томе видети: MNL-OL, DL 20476, 26646, 26655, 26662, 29022, 29590, 32552, 36849; L. THALLÓCZY – A. ÁLDÁSY, *Magyarország melléktartományainak oklevéltára II, A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest 1907, 297–299; A. MAGINA, Un nobil sârb în Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmuzević, *Analele Banatului, Serie nouă, Arhe-ologie – istorie* 18 (2010) 135–142, pp. 138–142; IDEM, Milica Belmuzević: l’histoire d’une noble dame du XVIe siècle, *Иницијал. Часопис за средњовековне студије* 2 (2014) 145–162, pp. 153–156.

⁷ Н. ЛЕМАЈИЋ, *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица – Источно Сарајево 2006, 82; М. СПРЕМИЋ, Српски деспоти у Срему, у *Срем кроз ве-кове. Слојеви култура Фрушке горе и Срема*, ур. М. МАТИЦКИ, Београд – Беоцин 2007, 45–73, стр. 60; С. ТОМИН, *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад 2007, 28;

једне стране, али и због наведених погрешних интерпретација које су се укорениле у историографији с друге,⁸ сматрали смо да би било корисно приредити критичко издање поменутих исправе.

***Историјске околности настанка исправе,
просопографски и топографски подаци***

Слабљење Угарске и унутрашњи сукоби у краљевини током владавине Владислава II Јагелонца (1490–1516), који су се одразили на способност ове државе да се супротстави Османском царству, имали су такође утицаја на српско племство у Угарској. Најзначајнији међу српском властелом, деспот Ђорђе Бранковић и његов брат Јован, нашли су се одмах у вртлогу догађаја који су захватили Угарску после смрти краља Матије Корвина 6. априла 1490. Бранковићи су били међу оном угарском властелом која је подржавала прво претензије Матијиног ванбрачног сина Јована (Иваниша) Корвина, а затим настојања Максимилијана Хабзбурга да дође до угарске круне.⁹ Група великаша из јужне Угарске која се супротстављала Владиславу II ушла је неминовно у сукоб са његовим присталицама, међу којима су били и Петар Гереб од Вингарта и његова браћа, далматинско-хрватско-славонски бан Матија и ердељски бискуп Ладислав.¹⁰ У лето и је-

S. BOŽANIĆ, *The Political and Cultural Life of Despot Đorđe Branković in Syrmia, The cultural and historical heritage of Vojvodina in the context of classical and medieval studies*, Novi Sad 2015, 191–203, pp. 196, 201.

⁸ На то да се кастелан Јарка звао Дамјан Белмужевић и да је вероватно био сродник војводе Милоша Белмужевића указали смо у раду: А. KRSTIĆ, “Which Realm Will You Opt for?” – the Serbian Nobility between the Ottomans and the Hungarians in the 15th Century, *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, ed. S. RUDIĆ and S. ASLANTAŞ, Belgrade 2017, 129–163, p. 156.

⁹ F. ŠIŠIĆ, Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496), *Starine JAZU* 37 (1934) 189–344, str. 301–302, 308–309; А. ИВИЋ, *Историја Срба у Војводини*, 32, 34; D. DINIĆ-KNEŽEVIĆ, *Sremski Brankovići*, 29–30; *Историја српског народа (=ИСН)* II, ур. Ј. КАЛИЋ, Београд 1982, 447–451 (С. ЋИРКОВИЋ); S. BOŽANIĆ, *Srpski velikaši u političkim i vojnim previranjima oko izbora Vladislava II za kralja Ugarske, Istraživanja* 24 (2013) 151–165, str. 158–161; EADEM, *The Political and Cultural Life*, 197–198.

¹⁰ Браћа Гереб потичу из угарске властелоске породице пореклом из Ноградске жупаније (у Словачкој), која се населила у Трансилванији. Њихов отац Јован био је не само политички, већ и родбински повезан с Јованом Хуњадијем – његова супруга Софија била је рођена сестра Хуњадијеве жене Јелисавете Силађи, мајке краља Матије Корвина. Јованови синови су као блиски сродници и одане присталице краља Матије током његове владавине градили успешне каријере. Матија Гереб се у више наврата истакао у ратовима са Турцима, почев од

сен 1490. године, Јован Кишхорват од Хлапчића, Ловра Банфи од Горјана, Фрања и Иваниш Бериславићи од Грабарја, деспот Ђорђе и још неки племићи, укључујући и фамилијаре вранског приора Бартола Бериславића, нападали су поседе Гереба Вингартских у западном Срему на подручју Вуковске и Барањске жупаније. Страдали су замкови и вароши Иванка-Сент Ђурађ (Иванково западно од Винковаца), Атја (Athya, садашњи Шаренград на Дунаву код Илока), Осијек и Сомбатхел (налазио се код Кошке, јужно од Валпова и западно од Осијека). У тужбама које су поднете три године касније, у септембру 1493,¹¹ за деспота Ђорђа се наводи да је заједно са Јованом Кишхор-

опсаде Јајца 1463. до битке на Уни 1483, када је заједно са деспотом Вуком потукао Турке. Раније исте године постао је хрватско-далматинско-славонски бан, и на том положају био је до 1489, а потом поново почетком 1493, пред своју смрт. Поразио је Турке на Драви 1491. године. Као и деспот Вук, учествовао је 1480-тих година у Матијиним ратовима против Фридриха III Хабзбурга.

Петар Гереб се помиње у изворима од 1447, а умро је у пролеће 1503. Био је 1476. капетан Горње Шлезије, 1477–1479. налазио се на положају ердељског војводе, а учествовао је и у рату против Фридриха III, односно у освајању Беча 1484. Од 1486–1494. био је начелник краљевских вратара. Међутим, после Матијине смрти није остао уз свог сродника, Матијиног ванбрачног сина Јована, већ се одмах окренуо Владиславу II Јагелонцу: MNL-OL, DL 37668; F. ŠIŠIĆ, *Rukovet spomenika*, 285–286, 287–288, 296; L. ČORALIĆ, „Gereb Matija“, „Gereb Petar“, *Hrvatski biografski leksikon (= HBL) 4 (E–Gm)*, Zagreb 1998, 655–656, са изворима и ранијом литературом; S. ANDRIĆ, *Srednjovjekovni Šarengrad i njegovi gospodari*, *Povijesni prilozi* 23 (2002) 43–70, str. 50–51; N. C. TÓTH, R. HORVÁTH, T. NEUMANN, T. PÁLÓSFALVI, *Magyarország világi archontológiája (1458–1526)*. I. *Főpapok és bárók*, Budapest 2016, 81, 86, 95–96, 109.

¹¹ Истрагу је по налогу краља Владислава II, а на жалбу Ладислава и Петра Гереба, спровео Печварадски конвент, потврђујући изнете оптужбе: MNL-OL, DL 20056, 20057; први документ објавио је непотпуно М. MESIĆ, *Građa mojih razprava u „Radu“*, *Starine JAZU* 5 (1873) 109–280, str. 129–130, br. 33; регести на мађарском: T. KŐFALVI, *A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526*, Szeged 2006, 410–411, nos 844, 845; видети и: S. ANDRIĆ, *Srednjovjekovni Šarengrad*, 52, према Месићевом издању. У нашој историографији се још од времена Алексе Ивића уврежило погрешно схватање да су се ови сукоби међу угарским великашима одвијали током 1493. године, иако се у наведеним документима догађаји јасно датују 1490. годином, односно временом крунисања Владислава II. Такође, Ивић је погрешно идентификовао Атју са Сотином, уместо са Шаренградом, а Сомбатхел са истоименим градом у западној Угарској, у Вашкој жупанији. И ове грешке су потом прихваћене у литератури: А. ИВИЋ, *Историја Срба у Војводини*, 38; D. DINIĆ-КНЕЖЕВИЋ, *Sremski Brankovići*, 31–32; *ИСН II*, 452 (С. ЂИРКОВИЋ); М. СПРЕМИЋ, *Српски деспоти у Срему*, 58; S. VOŽANIĆ, *The Political and Cultural Life*, 198. А. Ивић на поменутом месту такође тврди да је деспот истовремено (дакле, 1493) био оптужен да је отео кастел Борово од Николе Банфија, да је у тој парници истрагу водила Вуковска жупанија и да

ватом, Бериславићима, Давидом од Домба, војводом Елезом (*Elez wayda*), Петром Ампулићем (*Ampulyth*) и другима учествовао у нападима на Осижек и Шаренград. Нападаци су ратним справама и бомбардама напали и освојили осижечко утврђење и варош, многе становнике и фамилијаре Гереба Вингартских побили, друге ранили, опљачкали имовину, одвели преко 1.500 грла стоке и бројне заробљенике, који су се ослободили тек плаћањем откупа, чиме су тужитељима и њиховим кметовима нанели штету од преко 6.000 златних форинти. Слично је било и у Атји, а нападачи су опљачкали и 18 села која су припадала овом властелинству, одневши 60 буради вина и заробивши 30 кметова, за које су такође тражили откуп. Штета на шаренградском властелинству процењена је на 7.000 златних форинти.¹²

Бранковићи су се измирили са краљем Владиславом II највероватније у пролеће 1491, што је изгледа био разлог да током прве половине исте године дођу у сукоб са херцегом Ловром Илочким, једном од најзначајнијих личности међу краљевим противницима. Њихови сукоби са Илочким настављени су и наредних година, уклапајући се у оквире краљевог обрачуна са овим непослушним магнатом (1494/1495).¹³ По свему судећи, деспоти Ђорђе и Јован (који је ову

се у том документу први пут јавља Јованова деспотска титула. Међутим, он се позива само на документе везане за спор са Геребима (MNL-OL, DL 20056, 20057). D. DINIĆ-KNEŽEVIĆ, *Sremski Brankovići*, 32, такође помиње случај Борова, али се у нап. 138 позива на исте сигнатуре као и Ивић, констатујући да се деспот Јован у наведеним исправама уопште не спомиње. За сада нисамо успели да откријемо у ком извору се заиста говори о деспотовом заузимању Борова и када се то тачно догодило.

¹² Хронологију ових догађаја није лако утврдити, јер се у једној тужби прво помиње напад на Иванково, затим је, после три дана, уследио напад на Сомбатхељ, а онда, око 20. августа, напад на Атју. На крају је нападнут Осижек: MNL-OL, DL 20056. Међутим, у другој тужби, поднетој истог дана, хронологија и редослед набрајања догађаја су другачији. Из ње произилази да је напад на Атју био после крунисања краља Владислава (18. 9. 1490), а напад на Иванково се помиње после пустошења Атје. Такође, опис непочинстава разликује се од оног из прве тужбе, у којој се помиње и напад на фрањевачки манастир у Атји и штета од 10.000 форинти, али се не помиње опљачкање села нити деспотово учешће у догађајима: MNL-OL, DL 20057; T. KŐFALVI, *A pécsváradi konvent oklevéltára*, 410–411, nos 844, 845. То све оставља могућност да је Атја заправо у два наврата била изложена нападима и разарањима од стране противника новог јегелонског краља.

¹³ L. THALLÓCZY – A. ÁLDÁSY, *A Magyarország és Szerbia*, 284–288; C. WAGNER, *Epistolae Petri de Warda, Posonii et Cassoviae 1776*, 82–83, 85–88; A. ИВИЋ, *Историја Срба у Војводини*, 37–38; D. DINIĆ-KNEŽEVIĆ, *Sremski Brankovići*, 30–32; ИСН II, 452 (С. ЋИРКОВИЋ); М. СПРЕМИЋ, *Српски деспоти у Срему*, 58; S. VOŽANIĆ, *The Political and Cultural Life*, 198–200.

титулу носио заједно са братом од 1493. или почетка 1494. године)¹⁴ нису успоставили најбоље односе ни са браћом Геребима од Вингарта. На то указује парница из септембра 1493. која се односила на догађаје од пре три године, у којој је, додуше, деспот Ђорђе био само један од тужених. Међу племићима суседима у средњовековној Угарској сукоби око имовине, граница поседа, убирања летине, испаше, млинова и коришћења водотокова и шума, пљачки и напада на кметове нису били ни најмање ретка појава.¹⁵ А поседе Гереба од Вингарта и српских деспота у Срему били су суседни још од времена Вука Гргуревића. Наиме, браћа Матија, Петар и Ладислав Гереб¹⁶ су 1481. године стекли бројне поседе својих изумрлих сродника Маротија (Моровићких) у Вуковској и Сремској жупанији.¹⁷ Међу њима је и био посед, односно трговиште Арпатар(л)о, који се највероватније налазио на месту данашње Руме.¹⁸

¹⁴ ИСН II, 453 (С. ЋИРКОВИЋ); М. СПРЕМИЋ, Српски деспоти у Срему, 59.

¹⁵ Видети, на пример: А. МАГИНА, *Cum manibus armatis*. Factes of Violence in the Medieval Banat, *Banatica* 24/II (2014) 47–64.

¹⁶ Ладислав Гереб (1452–1502) био је ердељски бискуп од 1476, а калочки надбискуп постао је пред крај живота, 1501. године. О њему детаљније: S. ANDRIĆ, *Srednjovjekovni Šarengrad*, 54–58.

¹⁷ Стонобеоградски конвент је 29. марта 1482. године известио краља Матију да је по његовом наређењу увео браћу Петра и Матију Гереба од Вингарта у посед властелинства Атја у Вуковској жупанији. Ово властелинство, које је припадало Матији Маротију до његове смрти 1476, поред замка (*castellum Athya*) и истоимене вароши (*oppidum Athya*) чинила су 23 села у Вуковској жупанији. Увођењу браће Гереб у посед властелинства Атја марта 1482. године присуствовали су, у својству суседа и сумећника, судија града Илока Гргур у име Ловре Илочког, кастелан тврђаве Беркасово (*Berekzo*) Стефан Витез у име деспота Вука Гргуревића (*illustris Wok dezpoti*) и Стефан Порколаб у име Ђорђа Шуљока од Лекче: MNL-OL, DL 18615; P. ROKAI, *Istorija porodice Maroti*, Beograd 1983 (докторска дисертација у рукопису), 419; S. ANDRIĆ, *Srednjovjekovni Šarengrad*, 50–51.

¹⁸ Трговиште, односно варош (*oppidum*) Арпатарло помиње се у документарним изворима од 1323. године: MNL-OL, DL 33737. У мају 1419. Бенедикт *de Arpatarlo* је са својом децом, братом и његовим синовима пред мачванским баном ставио забрану својим рођацима да продају или заложу заједнички посед Арпатарло Николи од Македоније (племићу из Баната) и његовом сину. Македонијаи су већ били заменили овај посед са Јованом Маротијем, који је посекао шуму на имању и од тог дрвета направио куће у Арпатарлу: MNL-OL, DL 10813; E. MÁLYUSZ–I. BORSA, *Zsigmondkori oklevéltár VII* (1419–1420), Budapest 2001, 163, no 521; P. ROKAI, *Istorija porodice Maroti*, 344. Није познато када су тачно Гереби стекли Арпатарло, вероватно у исто време када и друге сремске поседе Моровићких. У време сукоба са Бранковићима, Гереби су се 1496–1498. спорили са Јакшићима око Арпатарла и села: Љукова, Грдановаца (сада потес у

Деспоти Ђорђе и Јован дошли су 1495. године у сукоб са калочким надбискупом Петром Варадијем око скупљања црквене десетине на својим поседима. Пошто је калочки надбискуп 1496. године издејствовао од краља Владислава II да се десетина силом наплати са неких властелинстава, између осталих и са оних српских деспота, краљеви представници одузели су са деспотскихседа већи број грла стоке. Пленидба поменуте стоке изазвала је незадовољство и протесте деспота Ђорђа код надбискупа Варадија,¹⁹ али је под знаком питања да ли је баш овај догађај био разлог што су се деспоти следеће године поново сукобили са својим суседима Геребима од Вингарта, као што претпоставља Душанка Динић-Кнежевић.²⁰ Посебно што су Бранковићи и Гереби већ имали историју међусобних сукоба, и што ми данас не знамо како се одвијала парница поводом догађаја из 1490. године.

У међувремену, каријера Петра Гереба од Вингарта је успешно напредовала под владавином Владислава II, ближећи се свом врхунцу управо тих година. Поред тога што је уживао достојанство надзорника краљевих вратара, Петар Гереб је 1494. био и капетан Сребрника у Босни. Током те и наредне године активно је помагао краљев обрачун са непокорним славонским племством. Тако је већ крајем 1494. године постао краљевски дворски судија.²¹ После смрти Стефана Запоље

атару Брестача), Путинаца, Марадика, *Mythorcz*-а, Сакула (потес у атару Угриноваца) и пустаре Осјан (1566/69. мезра код Добродола, источно од Руме). У то време, 1498. године, постојао је и замак, *castellum Arpatarro*: MNL-OL, DL 34256. Јакшићима је насеље припадало и 1519. године: MNL-OL, DL 26680; D. CSÁNKI, *Magyarország*, 231, 234, 257; P. ШМИТ, *Средњовековни градови*, 306; Д. ПОПОВИЋ, *Срби у Срему до 1736/7. Историја насеља и становништва*, Београд 1959, 98.

¹⁹ С. WAGNER, *Epistolae Petri de Warda*, 124–127, 207–209; А. ИВИЋ, *Историја Срба у Војводини*, 39–40; D. ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ, *Sremski Brankovići*, 34–35; ИСТА, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне Јужне Угарске, Зборник Матице српске за историју (= ЗМСИ) 37 (1988) 7–42*, стр. 39; *ИСН II*, 443, 453 (С. ЋИРКОВИЋ); М. СПРЕМИЋ, *Српски деспоти у Срему*, 59.

²⁰ D. ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ, *Sremski Brankovići*, 34–35.

²¹ Краљевски дворски судија (*iudex curie regie*, на мађарском *országbíró*) био је после палатина највиши званичник у средњовековној Угарској. Именован је од стране краља, у чије име је судио. Његова јурисдикција протезала се на читаву територију Краљевине. Међутим, будући да су на овај положај бирани најмоћнији барони ангажовани у политичким и војним пословима, недовољно писмени и недовољно правнички компетентни, суђења су најчешће водили заменик дворског судије и протонотари: I. BERTÉNYI, „Országbíró“, *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, ed. GY. KRISTÓ, Budapest 1994, 511; P. ENGEL, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, London – New York

1499, Петар Гереб је наредне, 1500. године, дошао на највиши положај у државној хијерархији Угарске – именован је за палатина. На тој дужности налазио се до смрти у пролеће 1503. године.²²

Дакле, почетком маја 1497. године ескалирао је сукоб српских деспота и њихових службеника са једним од најутицајнијих барона Угарске и његовим фамилијарима у Срему. Деспотови људи су напали Силбаш, данашњи Сибач у општини Пећинци.²³ Жртва је био син војводе Елезке, како је именован у овом документу, односно војводе Марка Елеза како његово име наводе други извори. Као што се види из претходног излагања, поменути племић је између 1490. и 1497. променио патрона, па је ступио у службу магната чије је поседе раније пустошио управо са деспотом Ђорђем. Војвода Елез је имао поседе у Вуковској жупанији, а почетком XVI века живео је у Илоку. То може указује да је прешао у службу херцега Ловре Илочког. У то време је запао у одређене тешкоће, па је морао да залаже своје поседе.²⁴

О фамилијарима деспота који су означени одговорним за напад на Сибач и убиство Елезовог сина не знамо ништа ван овог документа.

2001, 92, *passim*; M. RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London 2000, 49–50, *passim*.

²² Палатин је замењивао одсутног краља у управљању државом, командовању војском и вршењу највише судске власти: I. PETROVICS, „Nádor“, *Korai magyar történeti lexikon*, 473. Петар Гереб је тако заједно са Јованом Корвином ратовао против Турака у Босни 1500–1501. године, а у време боравка Владислава II у Чешкој 1501. био је краљев намесник у Угарској – L. ČORALIĆ, „Gereb Petar“, *HBL* 4, 656, са изворима и ранијом литературом; N. S. TÓTH, R. HORVÁTH, T. NEUMANN, T. PÁLÓSFALVI, *Archontológia* I, 81, n. 26, 90, 109. P. ENGEL, *The Realm*, 354.

²³ D. CSÁNKI, *Magyarország*, 254; Д. ПОПОВИЋ, *Срби у Срему*, 100. Насеље Силбаш постоји у јужној Бачкој, у општини Бачка Паланка, али се оно није налазило на територији Сремске, већ суседне Бачке жупаније.

²⁴ О поменутом властелину нема много података у изворима. Каријеру је свакако започео у време владавине Матије Корвина, који му је даровао поседе *Thoron*, *Dozmath*, *Bwchw* и *castellum Thoron* у Вашкој жупанији у западној Угарској после смрти њиховог власника Емерика Тељедија. Војвода Елез је наведене поседе касније продао краљевом ризничару Јовану Борнемиси, што је краљ потврдио својим актом. То се сазнаје из једног документа насталог 1513. године: MNL-OL, DL 106811. Године 1501. *egregius Marcus Elez wayda dictus*, који је тада живео у Илоку, дао је у залог за 13 златних форинти две кметовске сесије у селу Давидфалва у Вуковској жупанији кастелану Горјана Стефану *de Hozuwazo* и Ђорђу *de Panyth*. Они су му те сесије наредне године вратили, али је војвода Елез тада био принуђен да за додатних 37 форинти поменути племићима заложити читаво властелинство у Вуковској жупанији које се састојало од села *Pathya*, *Nag Bakarcz*, *Kys Bakarcz* и *Wykosancz*. О томе је 26. 6. 1502. дао изјаву пред Босанским каптолом у Ђакову: MNL-OL, DL 94298.

Димитрије Позоп (*Pozop*) или Позоб²⁵ је у документу означен као *provisor curie* деспота Ђорђа и Јована у Купинику. То је значајан податак који показује да је двор српских деспота био уређен у складу са обичајима угарске аристократије тога времена. Наиме, од средине XV века угарски барони не проводе више највећи део времена на краљевском двору, већ углавном бораве на својим поседима. Тамо подижу камене замкове и у њих смештају релативно луксузне резиденције. Ту организују своје дворе, настојећи да према могућностима имитирају краљевски двор. Сваки барон је имао свог канцелара (*magister curie*) и друге службенике, а њихови фамилијари и пратња постају језгро њихове приватне војске. Управљање властелинством и скупљање прихода поверавани су провизору курије.²⁶ Из више угарских и српских документарних и наративних извора познато је да се курија или двор српских деспота налазио у Купинику,²⁷ од времена Вука Гргуровића па до Јелене и Стефана Бериславића и турског освајања Срема (1521/1522).²⁸ О томе сведочи и овај документ, не само тиме

²⁵ Могуће је да његово презиме или надимак долазе од назива за једну од обавеза зависног становништва у средњовековној Србији. Позоб је био обавеза давања зоби (овса) и сена за коње на којима путују владар и његова пратња – М. БЛАГОЛЕВИЋ, „Позоб“, *Лексикон српског средњег века*, приредили С. ЂИРКОВИЋ–Р. МИХАЉЧИЋ, Београд 1999, 535.

²⁶ P. ENGEL, *The Realm*, 343–344. Фамилијари су за своју службу добијали плату или део прихода са властелинства, а могли су бити награђени и поседима. О положају фамилијара и њиховом односу са својим патронима видети такође: M. RADY, *Nobility, Land and Service*, 112–126.

²⁷ Купиник је у другој половини XIV века био краљевска тврђава (*castrum*). Смештен на Сави, на граници Србије, Купиник је још од првих деценија XV века био везан за српске велможе и владаре. У време деспота Стефана, челник Радич добио је од краља Жигмунда „у баштину“ град Купиник са припадајућим селима. Купиник је потом поседовао деспот Ђурађ. Као и други угарски поседи, и овај је пред пад Србије одузет Бранковићима, али га је краљ Матија дао деспоту Вуку Гргуровићу око 1465. године, када је он ступио у краљеву службу – К. МИТРОВИЋ, „Купиник“, *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља: према писаним изворима*, редактор С. МИШИЋ, Београд 2010, 162–164, с изворима и ранијом литературом.

²⁸ Н. Радојчић, Пет писама с краја XV века, *Јужнословенски филолог* 20 (1953–1954) 343–367, стр. 350–355; К. МИТРОВИЋ, Повеља деспота Ђорђа Бранковића о прихватању ктиторства над Хиландаром (1486, март 20, Купиник), *Стари српски архив* (= *ССА*) 5 (2006) 229–239, стр. 231–232; ИСТА, Повеља деспота Ђорђа, Јована и Ангелине Бранковић манастиру Светог Павла (1495, новембар 3, Купиник), *ССА* 6 (2007) 209–217, стр. 211–213; F. MIKLOSICH, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae* 1858, 539–543; К. НЕВОСТРУЈЕВ, Три хрисовуље у Хиландару, *Гласник Српског научног друштва* 25 (1869) 272–287, стр. 274–277; *Животъ архиепископа Максима*, изд. А.

што се помиње њихов *provisor curie* у Купинику, већ и што се деспотима, у складу са угарским обичајима, даје племићки предикат *de Kelenen*.

Исправа Сремске жупаније из августа 1497. године је први извор који сведочи да је замак Јарак (*castellum Arky*) припадао српским деспотима. Замак, који се вероватно налазио на ушћу Јарчине у Саву, код села Јарак југоисточно од Сремске Митровице, био је још 1465. године у поседу породице Мароти (Моровићки).²⁹ Није познато да ли је још деспот Вук добио Јарак после изумирања Моровићких (1476), или су га стекли тек Ђорђе и Јован Бранковић.³⁰ У сваком случају, утврђење у Јарку имало је крајем XV века војну посаду чији је заповедник био Дамјан Белмужевић. Имајући у виду ретко презиме,³¹ сасвим је извесно да је он био члан познате српске властеоске породице Белмужевић. Међутим, оскудица извора онемогућава нас да чак и наслутимо степен сродства поменутог Дамјана са војводом Милошем

ВУКОМАНОВИЋ, *Гласник Друштва српске словесности* 11 (1859) 125–129; М. СТЕФАНОВИЋ, Житије мајке Ангелине, *Археографски прилози* 8 (1986) 134–137; Љ. СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927, 43, 254–255, 262–263, 297; Љ. СТОЈАНОВИЋ, *Стари српски записи и натписи* III, Београд 1905, 151, бр. 5590; С. WAGNER, *Epistolae Petri de Warda*, 56; L. THALLÓCZY – A. ÁLDÁSY, *Magyarország és Szerbia*, 319–323, 330–331, 357; M. SANUTO, *Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai* II, ed. G. WENZEL, *Magyar Történelmi tár* 24 (1877) 3–300, pp. 26–27, III 25 (1878) 3–390, pp. 220, 248–252.

²⁹ MNL-OL, DL 45140. Истоимено насеље јавља се у изворима од 1339, а 1445. године било је посед Моровићких: MNL-OL, DL 14942, 33599, 33611, 33080; D. CSÁNKI, *Magyarország*, 231, 240; P. ШМИТ, *Средњовековни градови*, 304–306; P. ROKAI, *Istoriја porodice Maroti*, 344.

³⁰ Како се налазио на граници на Сави, у Јарку је постојао „брод“ преко реке, а насеље је, као и Купиник, било место наплаћивања тридесетине, као филијала београдског царинског подручја: *Magyar törvénytár: 1000–1526. évi törvényczikkek*, Budapest 1899, 612, art. 34 (1498). П. РОКАИ, „Бродови“ на Дунаву и притокама на подручју јужне Угарске у средњем веку, *Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове*, Београд 1983, 139–175, стр. 154. Насеље *Arky* било је део властелинства које је обухватало Реву, садашњу Ривицу, и више других сремских села, око кога се 1520. године деспотица Јелена спорила са Ловром Илочким и Фрањом Ревајем: L. THALLÓCZY, *Bruchstücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer. IV Zur Geschichte der Despotenfamilie Branković*, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina* 3 (1895) 322–360, pp. 359–360. Нисмо, међутим, сигурни да ли га треба идентификовати с Јарком, или можда с Јарковцима код Инђије.

³¹ Презиме је могло настати по неком „белом мужу“, тј. белом човеку, али и по „белмужу“, врсти пастирског јела – цицваре: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I (А–Богољуб)*, Београд 1959, 446.

Белмужевићем, који је уз деспоте из породице Бранковић и Јакшиће био најзначајнији српски властелин у Угарској током последње четвртине XV века.³² Из истог разлога не можемо знати ни зашто је Дамјан био фамилијар деспота, а не војводе Милоша. Из тестамена Милоша Белмужевића иначе је познато да је он имао бројне „слуге“, односно фамилијаре из редова српских ратника.³³

Последњи од фамилијара Бранковића поменутих у документу био је Вук Колаковић, кастелан Ирига (*Wok Golachowigh castellanus castris ... Iregh*). За ову тврђаву испод Фрушке горе зна се да је припадала још деспоту Вуку Гргуревићу, који је „у Иригу“ писао једно пуномоћје својим посланицима код султана Бајазита II у јуну 1483. године.³⁴ Према оптужбама изнетим у жалби Гереба и потврђеним у истрази представника Сремске жупаније, Колаковић је у време жетве, око 22. јула 1497. године, са другим деспотовим људима и кметовима из села која су припадала иришком властелинству напао суседни посед Арпатар(л)о, данашњу Руму. Циљ напада био је смишљено одабран, јер су нападачи однели усеве сакупљене у овом месту на име деветине коју су кметови плаћали својим господарима.³⁵ Хтело се, да-

³² С. Ћирковић, „Дамјан Велможовић“, *Српски биографски речник (=СБР) 3 (Д–З)*, Нови Сад 2007, 72, сматрао је да „нема доказа да би био у вези са Белмужевићима“. О Белмужевићима видети: Н. ЛЕМАЈИЋ, *Српска елита*, 195–206; А. КРСТИЋ, Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу и његовој породици, *Иницијал* 1 (2013) 161–185, с ранијом литературом; А. Иванов, Ратовање војводе Милоша Белмужевића у Шлезии, *ЗМСИ* 94 (2016) 21–27.

³³ А. ИВИЋ, Неколико ћирилских споменика из 16. и 17. века, *Vjesnik kraljevskoga hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 15/2 (1913) 92–103, стр. 93–94; А. КРСТИЋ, Нови подаци, 181–182.

³⁴ Љ. СТОЈАНОВИЋ, *Старе српске повеље и писма I/2*, Београд – Сремски Карловци 1934, 487; Н. РАДОЈЧИЋ, Пет писама, 353–354; С. ЋИРКОВИЋ, О деспоту Вуку Гргуревићу, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 6 (1970) 283–290, стр. 285–287; D. ĐINIĆ-KNEŽEVIĆ, *Sremski Brankovići*, 9; М. СПРЕМИЋ, Српски деспоти у Срему, 49, 56, 60. Племић Јован Долић од Ирига био је фамилијар деспотице Јелене и деспота Стефана Бериславића 1520. године: L. THALLÓCZY, *Bruchstücke*, 359–360. О њему видети: Н. ЛЕМАЈИЋ, *Српска елита*, 82; Н. ШУЛЕТИЋ, „Долић, Јован“, *СБР* 3, 343–344.

³⁵ Деветина је била дажбина која се у средњовековној Угарској наплаћивала од винограда и житарица. Законске одредбе из времена Владислава II одређују деветину као обавезну дажбину која се прикупљала од свих приноса сељачког домаћинства. Такође, уведено је правило да се деветина скупља пре црквене десетине, а не после ње као раније, што је земљопоседницима омогућило да добијају 11% усева, а Католичка црква само 9%. На тај начин је деветина прерасла у најтежу од свих обавеза које су кметови у Угарској догавали својим господарима. Разлог овој промени био је првенствено развој тржишне привреде, односно могућност земљопоседника да продају пољопривредне производе на тржи-

кле, директно ударити на приходе које је дворски судија добијао са свог сремског властелинства.

О личности Вука Колаковића такође се ништа више поуздано не зна. У историографији он је довођен у везу са извесним „Турчином“ Колаковићем (*Thurcum nomini Kolakowyth*), који је 1527. године био заповедник тврђаве Раче на Сави. За њега је деспот Стефан Бериславић посредовао код краља Фердинанда Хабзбурга. Колаковић је за прелазак у краљеву службу очекивао потврду наследног права на наведени град, што је краљ прихватио. Не знамо шта се даље дешавало са овим Колаковићем, али је Рача остала у турским рукама.³⁶ Презиме Колаковић није превише често, обојица су, у размаку од тридесет година, били заповедници тврђава у Срему или на његовој граници, што заиста даје основе за претпоставку да се ради, ако не о истој личности, онда о ближим или даљим сродницима. Није, међутим, јасна одредница „Турчин“ уз презиме Колаковића из 1527. године – да ли је у питању био неки муслиман, или се радило о хришћанину у османској служби који је још увек вагао на коју ће се страну приволети.

Питање је занимљиво стога што је извесни Вук „Колочаговић“ или „Кулучеговић“ (*Vûk Koloçagovik/Kuluçegovik*) после убиства Дмитра Јакшића у Смедереву послао смедеревском санџак-бегу Али-бегу Михалоглу шпијунски извештај о реакцијама са угарског двора на овај тежак дипломатски инцидент који се догодио у новембру 1486. године. Из тог писма се сазнаје да је краљ Матија примио вест о Јакшићевом убиству код Бечког Новог Места током рата против Аустрије. Колочаговић је обавестио Али-бега да су краљ Матија и угарске велможе, а посебно Стефан Јакшић, били веома узбуђени због убиства, али да Угарска краљевина није спремна за рат са Турцима због односа са Аустријанцима. Његов извештај сачуван је у преводу на турски језик.³⁷ Види се да је аутор извештаја био добро и детаљно информисан о ставовима угарског краља и барона, и да је био у стању

шту – *Magyar törvénytár*, 511–512, 616, 658; P. ENGEL, *The Realm*, 275–276, 355, 357.

³⁶ А. ИВИЋ, *Историја Срба у Војводини*, 72–73, текст Фердинандове повеље на стр. 359; Н. ЛЕМАЈИЋ, *Српска елита*, 82.

³⁷ G. TAKSIN, Un izvor referitor la moartea lui Dmitar Jakšić – solul lui Matia Corvin la Bayezid II, *Anuarul Institutului de istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”* XXII/2 (Iași 1985) 597–603, p. 602; било ми је недоступно издање: G. HAZAI, Zur Rolle des Serbischen im Verkehr des Osmanischen Reiches mit Osteuropa im 15–16. Jahrhundert, *Ural-Altäische Jahrbücher* 48 (Wiesbaden 1978) 82–88; видети и – О. ЗИРОЈЕВИЋ, Смедеревски санџак-бег Али-бег Михалоглу, *ЗМСИ* 3 (1971) 9–27, стр. 21; I. BILIARSKY, Une page des relations magyaro-ottomanes vers la fin du XVe siècle, *Turcica* 32 (2000) 291–305, p. 302.

да процењује њихове потезе у вези са насталом кризом. Имајући у виду да су српски ратници са јужних граница Угарске тих година у великом броју учествовали у ратовању краља Матије против Фридриха III у Аустрији,³⁸ може се разумети како је дотични Колочаговић/Кулучеговић био упућен у прилике на угарском двору, али и како је могао да ступи у везу са смедеревским санџак-бегом. Остаје нам, међутим, само да се питамо да ли је у преводу на османски турски језик презиме овог Вука у тој мери деформисано, да бисмо могли да претпоставимо да се можда ради о Вуку Колаковићу, кастелану Ирига из 1497. године?

Исправа сремских жупанијских власти од 22. септембра 1497. године значајна је у још једном погледу. Наиме, то је последњи сада познати извор у коме се Ђорђе Бранковић помиње са деспотском титулом. Он се ускоро тајно замонашио у цркви Светог Луке у Купинику.³⁹ Помен деспота у једнини у законском декрету од 2. јуна 1498. године упућује на закључак да је Ђорђе у то време већ напустио свој деспотски положај и световни живот.⁴⁰ У сваком случају, то се догодило пре 23. јула 1499. године, када је само деспот Јован са мајком Ангелином у Купинику издао повељу светогорском манастиру Есфигмену.⁴¹

На крају, треба поменути да документ садржи још неколико података од интереса са историју Срема у позном средњем веку. Из њега се види да је седиште жупанијског суда Сремске жупаније у то време било у Врднику у подножју Фрушке горе. Први познати помен овог утврђења и његовог подграђа (*suburbium castris Rednik*) је из 1315. године, а као трговиште са сајмом јавља се у изворима од 1329. године.⁴² Тврђава је штитила пут који је прелазио преко Фрушке горе

³⁸ *ИСН* II, 445–446 (С. ЂИРКОВИЋ); S. BOŽANIĆ, *Srpski velikaši*, 154.

³⁹ Бившег деспота, који је узео монашко име Максим, постригао је игуман браничевског манастира Ждрело, а нешто касније софијски митрополит који је дошао у Срем рукоположио га је за јеромонаха. Касније је био влашки и београдски митрополит – *Животъ архиепископа Максима*, 127; Љ. СТОЈАНОВИЋ, *Родослови и летописи*, 43, 297; D. DINIĆ-KNEŽEVIĆ, *Sremski Brankovići*, 35; *ИСН* II, 455 (С. ЂИРКОВИЋ); С. ТОМИН, *Владика Максим*, 25–46; М. СПРЕМИЋ, *Српски деспоти у Срему*, 60; S. BOŽANIĆ, *The Political and Cultural Life*, 201–202.

⁴⁰ *Magyar törvénytár*, 608, art. 22. За датум доношења декрета уп. N. S. TÓTH, R. HORVÁTH, T. NEUMANN, T. PÁLÓSFALVI, *Archontológia* I, 294.

⁴¹ F. MIKLOSICH, *Monumenta Serbica*, 542–543; D. DINIĆ-KNEŽEVIĆ, *Sremski Brankovići*, 35–36, 41; М. СПРЕМИЋ, *Српски деспоти у Срему*, 60–61.

⁴² I. NAGY, *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis* I (1301–1321) Budapest 1878, 380–381; GY. KRISTÓ, *Anjou-kori Oklevéltár* IV (1315–1317), Budapest–Szeged 1996, 44, no 99; T. ALMÁSI, *Anjou-kori Oklevéltár* XIII (1329), 2003, 58–59, no 85.

и избијао на Дунав. Врдник је био парохијско место још у XIV веку.⁴³ Варош (*civitas*) и тврђава припадали су у XIV и XV веку калочком надбискупу. Надбискуп Петар Варади је 1495. протествовао што управитељ петроварадинске опатије узнемирава врдничке грађане земљишним споровима и другим случајевима, будући да је право суђења у тим стварима резервисано за надбискупа.⁴⁴ Остаци знатног утврђења постоје и данас на локалитету Кула код Врдника.⁴⁵

Акт о спроведеној истрази против деспота издали су поджупан и племићке судије Сремске жупаније. Поджупани су замењивали жупана у управним и, нарочито, судским пословима у жупанији. Постављани из редова жупанових фамилијара, они су председавали колегијуму племићких судија, бираних међу локалним племством у жупанији.⁴⁶ Исправа не садржи имена поджупана и племићких судија који су

⁴³ Пописи папске десетине из 1338–1342. године: *Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai (1281–1375)*, Monumenta Vaticana Hungariae I–1, Budapest 1887, 413; MNL-OL, DL 5084 (1361); D. CSÁNKI, *Magyarország*, 237.

⁴⁴ Исте године кастелан Врдника био је Павле Хорват: С. WAGNER, *Epistolae Petri de Warda*, 133–135, 272. Један грађанин Врдника (*civis de Rednek*), бивши службеник у Арнату у Бодрошкој жупанији, поседу калочког надбискупа, забележен је у једном списку починилаца кривичних дела 1391. године: I. NAGY–I. NAGY–D. VÉGHÉLY, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo IV*, Budapest 1878, 469; D. CSÁNKI, *Magyarország*, 233, 237.

⁴⁵ Сачувани су делови обимног градског зида, донжон куле полукружне основе која доминира читавим утврђењем, улазне куле на истоку и трагови зида који је опасавоа подграђе, обухватајући простор од 200 метара дужине и 80–90 метара ширине – Р. ШМИТ–Ђ. БОШКОВИЋ, *Средњовековни градови*, 306, 315–316, 328.

⁴⁶ Интерес за учешћем у раду жупанијских магистрата показивали су углавном ситни племићи са малим приходима, па су они обично и бирани за племићке судије: Р. ENGEL, *The Realm*, 120–121, 218–219, 222, 316; М. RADY, *Nobility, Land and Service*, 164–169, 171–177. Ипак, крупна српска властела у Угарској је крајем XV века учествовала у раду жупанијских судова и скупштина. Милош Белмужевић је 1496. године био на функцији племићког судије у Бачкој жупанији (MNL-OL, DL 20476), а сачувано је писмо калочког надбискупа Петра Варадија у којем се захваљује деспоту Јовану на услузи коју му је учинио „in sede iudiciaria“, по свој прилици Сремске жупаније, и према њему и његовом брату изражава благонаклоност: С. WAGNER, *Epistolae Petri de Warda*, 123–124, који датира писмо у 1494, док га L. THALLÓCZY–A. ÁLDÁSY, *Magyarország és Szerbia*, 290–291, датују у 1492. годину. D. ĐINIĆ–KNEŽEVIĆ, *Sremski Brankovići*, 42, nap. 176, указује да помињање Јовановог брата без имена и титуле, наводи на закључак да се Ђорђе већ био замонашио, те је писмо могло настати тек у другој половини 1497. године.

је издали, али се из њеног текста види да су истрагу вршила двојица племићких судија, припадника локалног сремског племства – Петар Торма од Хангона и Јован Тамаши од Каменице. По мишљењу Деже Чанкија, насеље Хангон, које се помиње и под именом Хангод (1506, 1520), лежало је негде у источном делу Фрушке горе. Хангон се јавља у изворима од 1361. године, када је забележена тамошња црква Светог Јакова, а већина каснијих помена током друге половине XIV, XV и прве две деценије XVI века односила се, као и у нашем случају, на племићки предикат чланова породице Торма.⁴⁷ Породица Тамаши од Каменице оставила је знатно мањи траг у изворима. По свему судећи, ради се о ситном властелину са малим поседом у Каменици, будући да је Каменица била власништво петроварадинске опатије,⁴⁸ која је од 1496. године припадала калочком надбискупу Петру Варадију.⁴⁹ Као варош (*civitas seu oppidum*) Каменица се помиње током читавог XV века, често у вези са споровима око дажбина на вино из винограда који су се налазили на каменичкој територији.⁵⁰

⁴⁷ MNL-OL, DL 5084, 13445, 33558, 33559, 34256; L. THALLÓCZY, *Bruchstücke*, 359–360; D. CSÁNKI, *Magyarország*, 246, 261. То нам је и омогућило да поздано реконструирамо општењени део документа са именом племићких судија.

⁴⁸ Каменица је била међу поседима конфискованим чанадском жупану Петру 1213, а затим, највероватније 1222. године, дарованим господарици Срема, бившој византијској царици Маргарити. Већ 1237. краљ Бела IV приложио је Каменицу новооснованој опатији у Белакуту/Белафонсу, тј. Петроварадину: А. THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* I, Romae 1859, Osnabrück 1968², 39; G. WENZEL, *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* I (1001–1235), Pest 1860, 190, VII (1235–1260), 1869, 27–31; П. РОКАИ, Из средњовековне историје Новог Сада, *ЗМСИ* 11 (1975) 105–110, стр. 106–107. У првој половини XIV века била је парохијско место: *Rationes collectorum pontificorum*, 176.

⁴⁹ А. THEINER, *Vetera monumenta* II, 1860, 1968², 544–545; С. WAGNER, *Epistolae Petri de Warda*, 63–65, 69–71, 123, 170–173, 225–229; Р. ПАУЛОВИЋ, Борба калочког надбискупа Петра Варадија за Петроварадинску тврђаву, *Зборник Матице српске за друштвене науке* (= *ЗМСДН*) 6 (1953) 88–111, стр. 90, 99–107; П. РОКАИ–М. РОКАИ, Једно писмо као извор за историју Новог Сада у средњем веку, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 40–2 (2015) 237–244, стр. 238–239, 242–243. Надбискуп Варади је током прве половине 1490-тих имао проблема са каменичким свештеницима због задржавања црквене десетине од винограда и њиховог покушаја да се изузму испод његове власти, што је довело и до краљеве интервенције у корист калочког надбискупа (1494). Понашање каменичких свештеника и грађана побудило је велико незадовољство код овог прелата – С. WAGNER, *Epistolae Petri de Warda*, 17–20, 117, 202–204.

⁵⁰ MNL-OL, *Diplomatikai fényképgyűjtemény* (=DF) 210923, 210924, 210925, 210935; J. REIZNER, *Szeged története IV. Oklevéltár*, Szeged 1900, 16–18, 69–70, 75–81, 96–97, nos 5, 41, 46–48, 60; MNL-OL, DL 18799. О каменичким грађанима и

Опис исправе и дипломатичка анализа

Исправа поджупана и племићких судија Сремске жупаније од 22. августа 1497. године чувала се у Угарском Коморском архиву, у серији Neo Registrata Acta (NRA) под сигнатуром Fasc. 1559 nr. 57. Сада је похрањена у Мађарском националном архиву у Будимпешти (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), у серији Diplomataikai levéltár, под сигнатуром 20598. Опис исправе дајемо према снимцима добијеним из Мађарског националног архива. Документ је написан на комаду папира ширине од 21,05 у горњем до 21,22 цм у доњем делу, и дужине од 23,48 на левој до 24 цм на десној страни. Исправа је сада оштећена: на горњем делу постоји једна већа, а на доњем једна мања лакуна, због чега је део текста изгубљен. На срећу, било је могуће реконструисати значајан део оштећеног текста исправе, као и адресе на полеђини документа. Текст исправе исписан је хуманистичким курзивом са готичким елементима и великим бројем скраћеница, црним, сада избледелим мастилом у 34 реда. Испод текста, у доњем десном углу акта налази се потпис, исписан у три реда. Писар је поштовао горњу, леву и доњу маргину, али је на десној страни текст на неким местима исписан до саме ивице папира. У горњем левом углу налази се црвени печат ранијег Коморског архива. На полеђини се налази адреса и белешка о типу документа (*Inquisicionis relacio*). Исправа је била пресавијена три пута по ширини и два пута по дужини. На полеђини, поред десне ивице, видљиви су трагови печатења. Да би се спречило даље оштећивање исправе, преко полеђине је залепљено шест папирних трака. Ова конзервација је по свој прилици урађена у Коморском архиву, будући да је белешка са сигнатуром овог архива написана црвеним мастилом преко једне од папирних трака. На истом месту налази се и печат Мађарског државног архива са садашњом сигнатуром. При дну полеђине постоје још две белешке са старом сигнатуром, од којих је једна због погрешке прецртана.

ширењу хуситизма међу њима податке пружају документи о делатности инквизитора Јакова Маркијског у Срему 1437. године – G. FEJÉR, *Codex diplomaticus XI*, 264–266; E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestris ab anno 925 usque ad annum 1752, Zagrebiae 1892*, 173–175. Код Каменице се налазио прелаз преко Дунава: MNL-OL, DL 26259; D. CSÁNKI, *Magyarország*, 235; М. ЕРДУЈХЕЉИ, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894, 59–60, 69–71; Ј. ШИДАК, Херетички покрет и одјек хуситизма на славенском југу, *ЗМСДН* 31 (1962) 15–18; П. РОКАИ, „Бродови“, 159; ISTI, *Istoriija porodice Maroti*, 199–202.

Документ, који по општем типу припада писмима, представља уобичајени извештај о спровођењу истраге. То је био један од неопходних елемената у судском поступку вођеном при вишим судским инстанцама.⁵¹ Исправа започиње кратком инскрипцијом са салутацијом. Будући да се на полеђини документа налази опширна адреса са именом и титулама дестинатара, то је у инскрипцији изостављено. Према адреси, извештај је упућен и подносиоцу тужбе, Петру Геребу, који је уједно био и високи судски дужносник. У складу са угарском дипломатичком праксом, у текст исправе је, после инскрипције, салутације и промулгације којом ауктори обавештавају дестинатара да су примили и разумели његово писмо, као трансумпт, у целини уметнут текст писма палатина Стефана Запоље⁵² са наредбом за спровођење истраге по тужби краљевског судије Петра Гереба од Вингарта.

Палатиново писмо започиње интитулацијом и инскрипцијом са кратком салутацијом, после чега се у опширној експозицији излаже садржај тужбе против Ђорђа и Јована од Купиника, деспота Рашке, и

⁵¹ У другој половини XV века палатинов суд је углавном био задужен за парнице које су покренуте у жупанијама, као и за оне које су се тичале краља као заинтересоване стране. Ипак, границе јурисдикције међу централним судским инстанцама у Угарској – „краљевог специјалног присуства“, „краљевог личног присуства“, палатиновог и суда краљевог дворског судије – нису биле стриктно дефинисане. О раду ових судова, као и о вођењу истрага и судских поступака у средњовековној Угарској видети: M. RADY, *Hungarian Procedural Law and Part Two of the Tripartitum, Custom and Law in Central Europe*, ed. M. RADY, Cambridge 2003, 47–70; ИДЕМ, *Customary Law in Hungary. Courts, Texts and the Tripartitum*, Oxford 2015, 50–63, 121–140.

⁵² Стефан Запоља је заједно са братом, палатином Емерихом, припадао групи угарских магната коју су се уздигли током владавине Матије Корвина. Емерих је од краља 1464. године добио звање наследног жупана Спиша (жупанија на северу садашње Словачке). Стефан се истакао у Шлеском рату (1468–1474), па је од 1474. до 1481. био је гувернер Шлезиије. У рату у Аустрији у почетку није имао значајнију улогу, био је потучен код Брука (1482), заробљен, али је побегао. Од 1485–1487. руководио је опседом Бечког Новог Места. После смрти брата 1487. постао је наследни жупан Спиша. Године 1490. краљ Матија му је поверио управу над освојеним аустријским областима, али их је после Матијине смрти предао без борбе и побегао из Беча. Имао је одлучујућу улогу у избору Владислава II за угарског краља, па се од 1492. до смрти 1499. налазио на положају палатина. Истовремено, био је жупан у девет жупанија. Супротставио се нападу пољског принца Јана Олбрахта на Угарску 1490/1491. и учествовао је у сукобима са баронима противницима краља Владислава. Проширио је своје огромне поседе, тако да је крајем живота имао 72 замка са припадајућим властелинствима. Његов син Јован Запоља постао је краљ Угарске (1526–1540) – *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990*, ed. Á. KENYERES, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.htm>.

њихових фамилијара. Диспозитивни део палатиновог писма је кратак: наређује се спровођење истраге и слање извештаја о њеним резултатима. Затим следи датум са местом и временом састављања писма.

Настављајући се на палатиново писмо, које у исправи сремског поджупана и племићких судија има експозитивну функцију, ауктори излажу о спроведеној истрази, да би у кратком диспозитивном делу потврдили истинитост изнетих тужби. После тога долази датум, који такође садржи место и време настанка документа. Датовање се у оба документа, палатиновом и жупанијском, врши према уобичајеној пракси у угарској дипломатици – навођењем недељног дана, црквеног празника и године од Христовог рођења. На крају исправе је потпис, у коме нису наведена имена, већ само функције ауктора.

Текст исправе

Spectabilis ac magnifice domine nobis honorande, servicium cum parata fidelitate. Noverit nos eadem magnificencia |2| ac dominacio vestra, literas vestras inquisitoria nobis petitionabiliter conscriptas et directas, omni cum honore accepisse |3| et eadem de verbo ad verbum intellexisse, quarumquide i[.....]siscitur in hec verba: |4| Stephanus de Zapolya, comes perpetuus terre Scepusie[ensis, regni Hungarie palatinus] et iudex Comanorum, nobilibus |5| viris, comiti vel vicecomiti et iudium C[omitatus Syrimiensi] [.....] cum honore. |6| Dicitur nobis in persona magnifici domini com[itis Petri Gereb de Vyngarth, iudicis cur]ie regie, quomodo |7| circa festum beati Johannis ante portam latinam prox[ime preteritum] [.....] Georgius et Johannes |8| de Kelpen, despoti Rascie, missis et destinatis Demetrio Pozop, provisorii curie eorum in eadem Kelpen |9| constituto, et Damiano Belmosowigh, castellano castelli ipsorum Arky vocati, unacum certis familiaribus et |10| iobagionibus ipsorum ad possessionem ipsius exponentis Zylbaach appellatam, in dicto Comitatu Syrimiensi existentem, |11| ibique filium cuiusdam vayvode Elezka vocati in eadem Zylbaach, nullis culpis et demeritis eiusdem exigentibus, |12| miserabili nece potencialiter interfecissent.⁵³ Preterea, circa festum beate Marie Magdalene similiter proxime |13| preteritum, quidam Wok Golachowigh, castellanus castris ipsorum Iregh vocati in dicto Comitatu |14| Sirimiensi existenti, asumptis secum nonnullis familiaribus et iobagionibus dictorum dominorum suorum in pertinentis |15| dicti castris commorantibus, ex speciali mandato et commisione prefatorum Georgii et Johannis despotorum dominorum |16| scilicet suorum, armatis et potenciaribus manibus ad terras arabiles iobagionum prefati exponentis intra veras |17| metas possessionis ipsius Arpatarro vocati in Comitatu Syrimiensi antedicto existentis

⁵³ Натписана је једна реч коју нисмо успели да прочитамо.

cum apparatibus |18| curruum veniente, ab indeque omnes nonas frugum, que de frugibus iobagionum prefati exponentis de iure |19| ipsi exponenti provenire debuissent, potencialiter recipi et auferri. Et quo ipsorum placuisset voluntati |20| deduci et asportare fecissent potencia mediante, in preiudicium et dampnum prefati exponentis valde |21| magnum, super quo vestras nobilitates presentibus requirimus diligenter quatenus unum vel duos ex |22| vobis transmittatis, qui ab omnibus quibus incumbit meram, plenam atque omnimodo de premissis experiatur |23| certitudinis veritatem quam tandem nobis more solito rescribatis. Datum Bude, feria quarta proxima |24| post festum ad vincula beati Petri apostoli, anno Domini millesimo quandringentesimo nonagesimo |25| septimo. Nos vero [r]acionibus vestris fideliter obedientes, prout tenemur, duos ex nobis, videlicet Petrum |26| Thorma de Han[gon et Johan]nem Thamasi de Kamancz, nostros iudlium, ad premissa fideliter exsequeri |27| de sede nostra iudi[caria] [.....]usimus⁵⁴ destinandos, qui exinde ad nos reversi, uniformiter et pari voluntate |28| nobis retullerunt per hu[nc] modum: quod feria tertia in festo videlicet Asumpcionis Marie, et aliis diebus ad |29| id sufficientibus, perlustrantes et simul procedentes ab omnibus quibus incumbit et oportunum fuit prefati |30| Comitatus Sirimiensi hominibus seorsum et fide mediante exeminatis de premissis talem rescrivisset |31| rei certitudinis veritatem, quod res se habet prorsus et per omnia sicuti vestre magnificencie et dominacioni |32| in persona prefati exponentis dictum est, et que admodum litere vestre dominacionis superinde continentur. |33| Datum in sede nostra Rednek, feria tertia octava die festi prefate Asumpcionis Marie |34| Virginis, anno etc. nonagesimo septimo.

|35|Vicecomites et iudlium |36| universitas nobilium Comitatus |37| Syrimiensi, vestri fideles.

Адреса на полеђини: [Pro magnifico domin]o Stephano de |2| [Zapolya, com]iti perpetuo terre |3| [Scepusiensis, reg]ni Hungarie |4| [palatino et] iudici Comanorum, domino |5| nostro honorando, pro magnifico |6| domino comite Petro Gereb |7| de Vyngarth, iudice curie regie |8| etc, contra dominos utrisque despotos.

Испод тога: Inquisicionis relacio.

Превод

Узорити и величанствени господине, наше поштовање и служба са доличном верношћу. Нека зна ваша величанственост и господство да смо ми ваше писмо о истрази, нама с молбом написано и упућено, са свим (дужним) поштовањем примили и разумели га од речи до речи, које је [написано?] овим речима:

⁵⁴ Требало би duximus или duxissemus.

Стефан од Запоље, вечити кнез Спишке земље, палатин Краљевине Угарске и судија Кумана,⁵⁵ племенитим мужевима жупану или поджупану и судијама Сремске жупаније, [.....] с поштовањем. Саопштио нам је лично величанствени господин кнез Петар Гереб од Вингарта, судија краљевог дворског суда, како су око прошлог празника Светог Јована пред Латинским вратима⁵⁶ [.....] Ђорђе и Јован од Купиника, деспоти Рашке, упутили и послали Димитрија Позоба, провизора (управитеља) свог двора који се налази у истом Купинику, и Дамјана Белмужевића, кастелана свог замка званог Јарак, заједно са извесним својим фамилијарима и кметовима, на посед самог тужитеља звани Силбаш, који се налази у наведеној Сремској жупанији, где су жалосном смрћу насилно уморили сина неког војводе званог Елезка у том Силбашу, не истражујући ниједну његову кривицу и одговорност. Осим тога, око протеклог празника Свете Марије Магдалене,⁵⁷ неки Вук Колаковић, кастелан њихове тврђаве зване Ириг, која се налази у поменутој Сремској жупанији, узевши са собом немало фамилијара и кметова поменуте своје господе, који бораве на припадајућем подручју речене тврђаве, по посебној заповести и одобрењу наведених деспота Ђорђа и Јована, на име својих господара, дошавши са оружјем у рукама и опремљени колима на обрадива земљишта кметова поменутог тужитеља унутар истинских међа његовог поседа званог Арпатарло, који се налази у напред поменутој Сремској жупанији, одатле је насилно узео и однео сву деветину плодова, коју су од својих плодова кметови поменутог тужитеља по закону дужни да узгоје (обезбеде) самом тужитељу. И како је по вољи истих (деспота) било одлучено да буде извршено насилно одвођење и одношење, нанета је велика штета и неправда наведеном тужитељу, због чега овим (писмом) од ваших племенитости брижљиво захтевамо да једног или двојицу од вас пошаљете, да од свих на које се може ослонити у целини, потпуно и на сваки начин истраже поуздану истинитост тужбе, и да коначно нама на убичајени начин писмено одгово-

⁵⁵ Кумани насељени у XIII веку у Угарској, били су организовани у три привилегована округа, вршили су војну службу и били потчињени директно краљу. Од 1270-тих палатин је уједно био и судија Кумана. О Куманима у Угарској и њиховом правном положају видети: А. PALÓCZI HORVÁTH, *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Budapest 1989, 54–61, и даље; N. BEREND, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and Pagans in Medieval Hungary*, Cambridge 2001, 68–73, 87–93, 171–183, 244–267.

⁵⁶ 6. мај 1497. године.

⁵⁷ 22. јули 1497. године.

рите. Дано у Будиму, у среду после празника Светог апостола Петра у ланцима,⁵⁸ лета Господњег хиљаду четиристо деведесет и седмог.

Ми, верно се заиста повинујући вашим налозима, као што нам је заповеђено, [.....] послали смо из нашег судског седишта двојицу од наших, наиме Петра Торму од Хангода и Јована Тамаша од Каменице, наше судије, да верно испитају оптужбу, који, када су се оданде к нама вратили, једнодушно су нас и једнаке воље известили на следећи начин: да су у уторак, наиме на празник Успења Маријиног,⁵⁹ и других за то потребних дана за испитивање и истовремено одлажење код свих људи наведене Сремске жупаније понаособ на које се може ослонити, и који су били погодни и поверљиво испитани о поузданој истинитости тужби, тако писмено одговорили да је ствар сасвим и у свему таква као што је вашој величанствености и господству лично рекао поменути тужитељ, и што горње писмо вашег господства потпуно садржи. Дано у нашем седишту Врдник, у уторак осмог дана од поменутог Успења Марије Деве, године итд. деведесет седме.⁶⁰

Ваши верни, поджупан и судије племићке заједнице Сремске жупаније.

Адреса на полеђини: За величанственог господина Стефана од Запоље, вечитог кнеза Спишке земље, палатина Краљевине Угарске и судију Кумана, нашег поштованог господара, за величанственог господина кнеза Петра Гереба од Вингарта, судију краљевог дворског суда, итд., против обојице господе деспота.

Испод тога: Извештај о истрази.

Aleksandar Krstić

**ACT OF SREM COUNTY AUTHORITIES
ABOUT THE INVESTIGATION AGAINST DESPOTS
ĐORĐE AND JOVAN BRANKOVIĆ AND THEIR *FAMILIARES*
(VRDNIK, 22 AUGUST 1497)**

Summary

This paper presents a critical edition of the act of Srem county authorities of 22 August 1497 on the occasion of the complaint of Peter Geréb de

⁵⁸ 2. август 1497. године.

⁵⁹ 15. август 1497. године.

⁶⁰ 22. август 1497. године.

Vingart, the judge royal, against Serbian despots Đorđe and Jovan Branković and their *familiares*. According to the complaint, DMITAR POZOB, the *provisor curiae* of the despots in Kelpény (Kupinik, present-day Kupinovo on the Sava river in Srem), and Damjan Belmužević, castellan of Árki (Jarak on the Sava), together with the despots' *familiares* and serfs in Silbaš (present-day Sibač in Srem), Gereb's estate, killed the son of *voivode* Elezke. Apart from that, together with the despots' men and upon their order, Vuk Kolaković, the castellan of Ireg (Irig in Srem) pillaged the Árpatarlo estate (present-day town of Ruma in Srem). Responding to the order of Palatine Stephen Zápolya, the authorities of Srem County carried out an investigation, confirming the credibility of the complaint. The document is important because it contains information about the estates and officers of Serbian despots in Srem in the late 15th century, and about conflicts that the despots, like other Hungarian noblemen, had with their neighbours. It shows that despots Đorđe and Jovan entrusted the administration of their castles in Srem to Serbs. In Serbian historiography, this hitherto unpublished document has been known for more than a century, but several gross errors have been made in terms of its interpretation and dating. Among other, the castellan of Árki was wrongly specified as Damjan Velmožović. It is certain that it was an unknown member of the prominent Serbian noble family of Belmužević. This document is kept in the National Archives of Hungary in Budapest (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára; Diplomatikai levéltár, shelf mark 20598).

Keywords: Despot Đorđe Branković, despot Jovan Branković, DMITAR POZOB, Damjan Belmužević, Vuk Kolaković, Petrus Geréb de Vingart, Irig, Jarak, Kupinik, Ruma.

Чланак примљен: 28. октобра 2016.
Чланак прихваћен: 15. септембра 2017.